

7 oktober 2015 Lena Stadler

Lek för livet

Här återfår barn sin lekförmåga — genom ostörd lek

Två välfyllda hyllor med leksaker och pysselmaterial täcker väggen i det lilla rummet. Här får barnen som inte kan leka hjälp att hjälpa sig själva — genom att leka.

Det khakifärgade förbandet av storvuxna krigare har kommit i sina militärfordon, helikoptrar och stridsplan och invaderat öknen med storm.

Nästan inget är förbjudet — i lekarbetet sätter barnet agendan. "Det är viktigt att skilja på lekarbete och lekterapi. Jag tolkar inte och värderar inte. Här är det barnet själv som gör jobbet", säger Karin Gustavsson. Bild: Julia Lindemalm

Nu har de fattat posto på en sanddyn för att försvara sig mot fiendearmén, en metallskimrande styrka understödd av en indianhövding i full fjäderkrona och en halvnaken grottman som vildsint svingar sin påk mot inkräktarna. Den avgörande sammandrabbningen är bara sekunder bort — i en sandlåda i ett vindsrum på Lofteby skolan i Eslöv. Här träffar läraren och lekarbetspedagogen Karin Gustavsson barnen som inte kan leka.

Lekarbete är inte bara för resursskolor. Det kan fungera för alla bekymrade barn.

Loftebygskolan är en resursskola med åtta platser för barn mellan årskurs ett och sex. Gemensamt för skolans elever är att de har svårt att upprätta ett socialt samspel på sina större hemskolor.

– Våra elever har ofta många misslyckanden i sitt bagage, både sociala och skolrelaterade. Men lekarbete är inte bara för resursskolor. Det kan fungera för alla barn, säger Karin Gustavsson.

Den pedagogiska metoden hon tillämpar kallas lekarbete, och bygger på tillit till barnets medfödda förmåga att läka, lära och utvecklas genom lek. Arbetssättet togs fram på det sena 1970-talet vid speciallärarutbildningen i Umeå, som ett pedagogiskt stöd för att hjälpa barn med koncentrationssvårigheter.

I lekarbete får barnet skapa fritt, utan instruktioner och utan att bli bedömt.

Bild: Julia Lindemalm

Tanken är att barn som leker samtidigt arbetar med sin egen utveckling.

Pedagogikdoktorn Ingrid Sandén, som undervisat i lekarbete på Malmö högskola, har arbetat med många barn som förlorat sin lekförmåga, men hjälpt sig själva att vinna den tillbaka i lekarbetet.

– Jag minns särskilt en afrikansk flyktingpojke som till en början lekte väldigt splittrat. Efter hand började han leka mer sammanhängande — rätt hemska saker om flygplan som kom och fällde bomber och ett litet barn som dog. Senare fick jag veta av hans mamma att han sett sitt syskon sprängas i en granatattack. Han behövde berätta om det utan att berätta. Han berättade det för sig själv.

Lekarbetet ger barnen glädje, ett lugn och en nöjdhet med sig själva. Och en känsla av kompetens.

Den ängsliga, lillgamla flickan som berövats leken i förtid. Den osäkra pojken som bara satt stilla och silade sand mellan fingrarna. Den traumatiserade tvååringen som bevittnat hur hennes mor systematiskt misshandlades av hennes far — alla återerövrade så småningom sin lek.

– Lekarbetet ger barnen glädje, ett lugn och en nöjdhet med sig själva. Och en känsla av kompetens. När man hör ett barn säga "jag kan det här", då vet man att man har lyckats, säger Ingrid Sandén.

Ramarna för lekarbete är enkla. I trettio minuter har barnet tillgång till leksaker, färg och skapandematerial i ett särskilt lekrum. Under den halvtimme arbetet pågår är friheten stor: när lekklockan börjar ticka är det barnet som bestämmer.

– Allt som sker här sker därför att barnet väljer det. Jag instruerar inte, kommer inte med förslag och tar inga egna initiativ, säger Karin Gustavsson.

"Här finns ingen press, inga andra krav än barnets egna. Här kan barnet inte misslyckas", säger lekarbetspedagog Karin Gustavsson.

Bild: Julia Lindemalm

Samtidigt som barnet leker berättar hon i ord vad som sker.

– Jag tittar på vad eleven gör med händerna och bekräftar det genom att sätta ord på handlingarna. Det gör i sin tur att elevernas språkförståelse och förmåga att själva berätta ökar.

Barn som annars ofta är otåliga visar ofta stort tålamod under lekarbetet.

Här finns ingen press, inga andra krav än barnets egna. Här kan barnet inte misslyckas.

– Jag har inte haft ett enda barn i lekarbete som blivit frustrerat när hen har varit här. Jag tror att det är för att här finns ingen press, inga andra krav än barnets egna. Här kan barnet inte misslyckas, säger Karin Gustavsson.

Bara på direkt inbjudan från barnet deltar pedagogen i leken. När barnet efter ett halvår eller ett år är tryggt nog att bryta lekarbetet, har lekarbetet fyllt sin funktion.

– Som mest har jag haft ett barn som kommit 86 gånger. Men för det mesta handlar det om tjugo-trettio gånger, säger Karin Gustavsson.

Lekarbetet ger många positiva effekter, menar Carin Wigothson, tillförordnad enhetschef för Eslövs resursskolor.

Bild: Julia Lindemalm

En halvtimme i veckan är inte mycket tid för att åstadkomma stora förändringar. Men resultaten av lekarbetet är ovedersägliga, säger Carin Wigothson, tillförordnad enhetschef på Eslövs resursskolor.

Ökad social förmåga, förbättrad koncentrations-, planerings- och samarbetsförmåga och ökad förståelse för sammanhang är några av de positiva effekter Carin Wigothson räknar upp.

– Och lekarbetet ger barnen självförtroende. Det är härligt att se.

Hos vissa elever är effekten särskilt påtaglig.

– Den dag då de börjar med lekarbete är den dag i veckan då allt fungerar bra för barnet. Det känns nästan som trolleri, säger Carin Wigothson.

Lekarbete

Lekarbete är en pedagogisk metod som syftar till att öka barns förmåga till koncentration och socialt samspel genom självvald lek.

Trettio minuter i veckan leker barnet i närvaro av en lekarbetspedagog i ett speciellt rum, som bara används vid lekarbete.

All lek sker på barnets eget initiativ.

Lekarbetspedagogen bekräftar barnets lek genom att berätta vad barnet gör.

Pedagogen deltar bara i leken på inbjudan av barnet.

Ökade sociala svårigheter avspeglas i barns lek

Trauman, funktionsnedsättningar eller svårigheter att förstå lekkoden. Det är några orsaker till att vissa barn inte förmår leka, förklarar Ylva Andersson, som leder Lekfrämjandets projekt "Barn som inte leker".

Ylva Andersson, Lekfrämjandet.

Bild: Mattz Birath

– Det kan finnas många olika anledningar till att ett barn inte har lyckats knäcka lekkoden — en funktionsnedsättning, eller att barnet är traumatiserat, säger hon.

– Den som är rädd eller orolig leker inte. Men det finns också många barn som inte har en uttalad svårighet eller diagnos som har svårt att knäcka lekens koder.

Hur vill projektet hjälpa barn att leka?

– Genom att samla in forskning om barn som inte leker och finna verksamma arbetssätt att jobba med dem — och genom att göra pedagoger uppmärksamma på att de här barnen finns, och att de är vuxnas ansvar.

Barn med sociala svårigheter på våra förskolor ökar i antal. Detta visar sig i leken, och det måste vi som jobbar med barn ta tag i. Vi vuxna ska inte överskatta barnens förmåga att på egen hand komma igång med leken. Vi måste ta ansvar för att det faktiskt blir så. Och det i sin tur förutsätter att vi själva förstår lekens värde.

Leker vi för lite med våra barn?

– Ja. Alltför många vuxna anser att leken är barnens ensak, att vi inte ska lägga oss i och störa. Jag menar istället att det är vi som lär barnen leka genom att leka med dem.

– Jag vill inte moralisera, föräldrar har aldrig brytt sig så mycket om sina barn som dagens föräldrar gör. Men just leken har låg prioritet i det samhälle vi lever i.

Vad hotar leken i vår vardag?

– Fantasileken har hamnat på undantag till förmån för skolans faktakunskapande. Vi har hamnat i en tid där barnen förväntas fortsätta jobba med skolans faktainlärande, fast i en mer lekfull form, i förskolan såväl som på fritids. Men kunskap handlar om så mycket mer än fakta.

– För mycket planerad, vuxenstyrd verksamhet tar tid från barns lek, och ständiga städuppmaningar kan förstöra det som håller på att bli till. Barnen kan känna att det inte är nån idé att börja leken eftersom de aldrig hinner leka färdigt.

Vad händer om fantasileken försvinner?

– Hur skulle världen se utan lek? Den är så fundamental för vår tillblivelse som människa, för vår empatiska och sociala förmåga,

påhittighet och kreativitet som utvecklas just i fantasileken. Om ingen hade tänkt tanken "tänk om man kunde flyga" hade vi aldrig uppfunnit flygplanet.

Barn behöver mer svängrum för fritt lekande

Aldrig har förutsättningarna för lek varit bättre än nu. Samtidigt är leken hotad i ett samhälle som tappat insikt om lekandets egenvärde.

Förutsättningarna för lek är bättre än någonsin förr, menar lekforskaren Margaretha Öhman. Sixten Key älskar att klättra.

Margaretha Öhman, lekforskare och psykolog.

Bild: Julia Lindemalm

Redan för tvåtusen fyrahundra år sedan tog filosofen Platon ställning. I sin beskrivning av idealsamhället i skriften "Staten" betonade han vikten av att människan får leka för att kunna utvecklas till en kapabel samhällsmedborgare. Leken bör utgöra grunden i all utbildning, konstaterade filosofen, eftersom vi lär oss lättare under lustfyllda förhållanden än under tvång.

Även 1700-talsfilosofen Rousseau menade att leken är det naturliga sättet att lära, och på 1940-talet beskrev kulturhistorikern Johan Huizinga hur leken är grunden till alla mänskliga kulturyttringar.

Nytan av lek för framtida förkovran är väl belyst i modern forskning. I västvärlden värderas leken högt, menar psykologen och lekforskaren Margareta Öhman.

Läroplanen talar om ett 'medvetet bruk av leken', det skrämmer mig. Man är så fokuserad på vad barn ska lära sig att lekens egenvärde glöms bort.

– Och förutsättningarna för lek är bättre än någonsin förr. I dag har de allra flesta barn i Sverige det ganska bra. De har mat och kläder och blir lyssnade på och bekräftade på ett sätt som aldrig gjorts förut. Dagens barn är trygga och mår bra, vilket gör att de leker mycket mer — om de får.

Men stora värden riskerar att gå förlorade om leken främst ses som ett verktyg i samhällets tjänst. Margareta Öhman ser en samhällstrend, där leken hamnat på undantag till förmån för vuxenstyrda aktiviteter och faktafokuserad inläring även för barn som inte nått skolåldern. Attitydskiftet blev tydligt 1998, då förskolan för första gången fick en läroplan.

– Sedan dess har leken varit styvmoderligt behandlad. Det finns en fixering vid lärande i förskolan. Läroplanen talar om ett "medvetet bruk av leken", det skrämmer mig. Man är så fokuserad på vad barn ska lära sig att lekens egenvärde glöms bort. Då går vi miste om mycket av barnets spontana lärande.

Men en faktafokuserad läroplan är inte det enda hotet mot leken. För att lek ska uppstå behövs rätt förutsättningar: leken måste få ta plats, fysiskt och mentalt.

– Jag frågade en femåring på en förskola: "Vad tycker du mest om att leka när du är här?" Han svarade: "Det är knappt nån idé att man börjar, då bara ropar de 'kom nu alla barnen, så ska vi ha femårsgrupp'." Vad han talade om för mig var att barn lägger ner lekprojekten om de inte får tillräckligt mycket utrymme, säger Margareta Öhman.

Om barnen inte får svängrum att utveckla sin potential i lek är det djupt tragiskt.

– När vi leker utsöndras må bra-hormoner som ger oss känslor som intresse och nyfikenhet och gör oss mer flexibla och mer öppna för förändringar och nya tankar. Om barnen inte får svängrum att utveckla sin potential i lek är det djupt tragiskt.

En pågående diskussion handlar om huruvida stillasittande framför skärmar hotar den kreativa leken. Överdriven användning av internet och tv-spel förändrar hjärnans struktur, hävdar den brittiska hjärnforskaren Susan Greenfield. Påståendet har kraftigt tillbakavisats av andra forskare, men går inte att bortse från, menar Margareta Öhman.

Jag tror inte att vi ska drabbas av moralisk panik. Jag tror att den nya teknologin är bra, och att den ska användas. Men den tvådimensionella världen är det största hotet mot den tredimensionella verkligheten. Kanske behöver vi omvärdera vad som är lek. Men vi måste också vara vaksamma så att vi inte förlorar den rumsliga kompetensen.

Nu hoppas Margareta Öhman att pendeln sakta håller på att svänga tillbaka mot en mer lekorienterad pedagogik.

– På senare år har jag sett en ny relevans för leken i förskolan. Det finns en stark lekmotrörelse som arbetar för att ta tillbaka det som är vårt signum.

"Tappar man leken tappar man förmågan att leva"

Övervakad eller fri från vuxnas insyn?

– Låt leken vara en frizon, säger barnläkaren och författaren Lars H Gustafsson

Ingen vet vad den är — och samtidigt vet alla. Leken låter sig inte bestämmas, poängterar Lars H Gustafsson.

– Så fort man försöker definiera den kommer man på avvägar. Jag skulle vilja säga att lek, i ett vitt begrepp, är en aktivitet som barnen själva styr.

Lars H Gustafsson har mångårig erfarenhet av att arbeta med barn med traumatiska minnen av flykt och krig.

Lars H Gustafsson.

Bild: Julia Lindeman

– Jag har sett vilken viktig roll leken har som överlevnadsstrategi. De barn som trots allt vidrigt de tvingats utstå har lyckats bevara en gnutta lek är mycket lättare att rehabilitera än de som tappat sin lek på vägen. För tappar man leken tappar man i någon mening förmågan att leva. Att hjälpa de barnen är en viktig uppgift för förskollärarna i dag.

Lars H Gustafsson vill slå håll på de myter han anser omger leken.

– En vanlig myt är att lek är något man gör tillsammans. Men det finns barn som har ett väldigt rikt inre liv. Att leka ensam kan vara en riktig och viktig lek.

En annan myt är att lek ska vara lustfylld.

– Jag har ofta sett barn leka jobbiga lekar där folk blir sjuka eller dör. De går djupt in i leken och blir väldigt berörda. Det är deras sätt att testa hur det egentligen känns när sådana saker händer.

Den oövervakade leken, fri från vuxnas inblandning, är viktig.

– Det råder olika åsikter om vad som är fri lek. En skiljelinje för mig går där vuxna tar över. Jag tycker visst att vuxna kan leka med barn, det tycker barnen ofta är kul. Men det får inte ske på bekostnad av den lek som är barnens egen, säger Lars H Gustafsson.

– För vilka blir konsekvenserna när barnens vardag blir alltmer uppstyrd och vuxenstyrd? Vad händer när barn inte längre leker själva i skogen? Jag har inget svar, men jag tycker att frågorna måste ställas.

Barndomens lekar lär oss fungera som människor

Husmusen behöver den i en vecka, antilopen i ett par månader. Vi människor är beroende av den i minst tretton-fjorton år. Det handlar om den livsviktiga leken.

På Familjens hus öppna förskola i Malmö rullar Ludvig Ramstorp Tideman, sex månader, nöjt mellan leksakerna på den röda madrassen.

– Han älskar att vara här bland barn och leksaker och musik. Jag har faktiskt svårt att roa honom hemma, säger hans mamma Anna Ramstorp.

Alla människor föds med förmågan att leka, men träning behövs redan från spädbarnsåren. Från vänster Ellen Hultman Wictor, Hasse Weilemar, Ludvig Ramstorp Tideman, Nora König, Ada Strömblad och Noel Ericsson.

Förskollärarna Lisa Lindell och Karin Hallbäck Stigendal har tagit emot små barn och deras föräldrar på öppna förskolan i över femton år. Babykaféet är främst till för föräldrarna, men även barnen stimuleras av samvaron, tycker de.

– Det är väldigt viktigt att bara sitta ner och leka med sitt barn. Leken är central, den är redskapet för att få en positiv kommunikation med barnet. Den kontakten kan vara livsavgörande för barnets utveckling, säger Karin Hallbäck Stigendal.

Alla föds med förmågan. Men för att lära sig leka krävs stimulans utifrån. Birgitta Knutsdotter Olofsson, professor emerita i pedagogik och en av

Sveriges tongivande lekforskare, har kartlagt hur leken uppstår och menar att den föds i samspel mellan barn och vuxna.

Jag brukar säga att det börjar vid skötbordet. Där lär vi ungarna med rösten och blicken och hela ansiktet att det här är roligt, det här är lek.

– Jag brukar säga att det börjar vid skötbordet. Där lär vi ungarna med rösten och blicken och hela ansiktet att det här är roligt, det här är lek. Vi lägger fejset på ett särskilt sätt och säger "Nu pussar jag ihjäl dig", "Nu äter jag upp dig". Det vore ju förskräckligt om det vore på riktigt. Men även ett spädbarn förstår genom våra signaler att det här är skojigt, det är lek.

Människan leker mer och längre än något annat djur. Och det är ingen slump, säger Peter Gärdenfors, professor i kognitionsvetenskap på Lunds universitet.

– Människan har anpassat sig till fler miljöer än andra djur. Vi behöver lära oss olika saker genom att titta på vad flocken, eller föräldrarna, gör, och därför behöver vi den långa barndomen, säger han.

Sångstunderna på Familjens hus öppna förskola i Malmö med förskollärarna Lisa Lindell och Karin Hallbäck Stigendal är populära.

Alla däggdjur, och många fåglar, leker. Men komplexiteten i människans lek särskiljer oss från andra djur. Peter Gärdenfors talar om en lekens hierarki.

– Motoriska lekar, att hoppa, springa och skutta, leker alla däggdjur och många fåglar. Många djur, som kängurur, har lekslagsmål och leker objektlekar med saker, som en pinne eller en boll. Låtsasleken

bemästrar bara ett fåtal djur. Det finns exempel på apor och hundar, som har vuxit upp med människor, som till exempel kan spela döda.

Men den högsta formen av lek, rolleken, är människan förbehållen.

Kanske är den också den viktigaste, menar Peter Gärdenfors.

– Rollekarna är avgörande för språkträningen, och för att man ska bli en socialt fungerande människa.

Leken bygger självförtroende och självtillit. Där har man makten att förändra och det blir som man vill att det ska bli.

Självföröglömmelsen och kontrollen över det som sker är fantasilekens viktigaste komponenter, tror Birgitta Knutsdotter Olofsson.

– Det finns naturligtvis många svar på vad som är roligt med att leka, men jag vill lyfta fram detta: att man glömmer sig själv och sina tillkortakommanden ett tag — som när vi vuxna sjunker ner i soffan med en deckare eller framför teven, säger hon.

– Leken bygger självförtroende och självtillit. Där har man makten att förändra och det blir som man vill att det ska bli. Säger jag att detta är Göteborg, så är det Göteborg i leken. Man hittar lösningar och ser möjligheter där andra ser hinder. Barn som leker glömmer att tiden går och blir sina egna mästare.

Den sociala fantasileken kräver ömsesidighet och förmåga att förstå lekens signaler.

– Barn emellan är leksignalen ofta att man byter tempus eller byter dialekt. Göteborgsbarn som ska leka fina damer pratar tillgjord stockholmska. Man måste också lära sig förstå när andra signalerar slut, eftersom leken bygger på samförstånd, säger Birgitta Knutsdotter Olofsson.

Genom leken tränar vi viktiga förmågor som språk, social kompetens, empati, inlevelse och föreställningsförmåga. Vi tränar minnet och lär oss att organisera och planera framåt. Men leken har också ett oantastligt egenvärde, menar Birgitta Knutsdotter Olofsson.

– Barn leker inte för att lära sig eller förstå saker. Det är bra saker som man får på köpet. Men barnen leker för att det är roligt, säger hon.

På Familjens hus skramlar skallror och maracasägg när trettio spädbarn gungar med musiken på babykaféets sångstund.

– Leken är en fantastisk gåva vi har fått. Jag tror att den är nödvändig för att man ska bli en människa, säger Birgitta Knutsdotter Olofsson.

Cornelia Rönnow, nio månader, gillar öppna förskolan. "Man märker att hon tycker att det är roligt här. Och hon älskar när vi sjunger", säger hennes mamma Rebecca Brandi Rönnow.

Lek för livet 6 oktober 2015

74c84fb1c9ca82b

"Jag tycker det är kul att leka fantasigrejer"

Vad leker du helst när du får välja själv? Vi ställde frågan till några lågstadiesbarn på Klostergårdsskolan i Lund.

Siri Agebjörn, åtta år: "Jag tycker det är kul att leka fantasigrejer, sånt som inte händer på riktigt — till exempel älvor och magi och att man kan flyga och så. Jag gillar att leka lekar där man pratar. Och så tycker jag om att leka att jag har en häst. Ibland leker jag ensam, till exempel med mitt dockskåp, och då brukar jag låtsas att jag var någon som bodde i det huset och gjorde olika saker. Men det är mycket roligare att leka tillsammans, helst med mina bästisar. Man mår bra av det. Till exempel att flyga känns ungefär som att gunga, tror jag."

Zixten Key, nio år: "Jag leker jättemycket! För det mesta går jag till fotbollsplanen, eller till en koja som ligger precis bredvid. Det är en jättestor koja, mest bygger vi och om man har byggt något bra får man en stjärna av kojledaren som är en kille som är lika gammal som jag. Och så gillar jag att klättra. Hemma spelar jag X-box och spel på datorn,

ibland med min mamma. Och ibland tröttnar jag på spelen, till exempel om jag dör hela tiden. Då går jag och plingar på hos någon annan eller går ut och sparkcyklar. Ibland fantiserar jag någonting. Men det är faktiskt rätt länge sedan."

Julia Ullstad, nio år: "Jag tycker mest om fantasilekar, såna där man bara hittar på efter hand. Jag och mina vänner brukar leka att vi är systrar och våra föräldrar är döda, så vi måste ta hand om varandra. Vissa har magi och vissa är varulvar eller så. Jag brukar vara varulv. Ibland har vi hemliga namn bara för att det är roligt. Man kan nog inte bli för stor för att leka, tror jag. Man kan ju alltid leka namnlekar eller spela spel fast man blir tonåring - det är ju ungefär som att leka. Man lär känna folk när man leker, och så blir man gladare av det. Och det är viktigt att få vara glad."

Emma-Li Wongpakdee Henriksson, åtta år: "Vi leker "Winx" ibland, och ibland "Pepparkornen". Pepparkornen är ett barnprogram där barn löser olika fall, så det är en detektivlek. När vi leker Winx är vi typ féer och har krafter, jag brukar ha eld. Det är en bra kraft att ha, för jag kan göra eldbollar att kasta och eldhus som jag kan gå in i utan att bli bränd. Vissa figurer lånar vi från filmen, men leken hittar vi på. Det brukar vara jag och en kompis som leker Winx och Pepparkornen leker jag med en annan tjej. Jag har en storebror. Vi brukar inte leka, men ibland spelar vi Minecraft."

Edvin Malmqvist, åtta år: "Jag tycker att en sak som är viktig med lek är att alla ska få leka, så att ingen känner sig utanför. På rasterna spelar jag mest fotboll. Det är lite svårt att förklara varför, men det är kul. Man får lära sig lite samarbete och så. När jag var mindre lekte jag rätt mycket fantasilekar, typ att man var något sagodjur som kunde flyga, och så flög man runt och brottades och så. Men sen ville jag pröva på fotboll, och då tyckte jag att det var så roligt att jag nästan inte ville göra något annat. Så nu spelar jag fotboll väldigt mycket."